

<https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-006>

У ЗАТІНКУ ДВОХ КУЛЬТУР: МОВА ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОЇ СИЛЕЗІЇ

[Рец. на: Hentschel G., Tambor J., Fekete I. Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy: Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim. Berlin: Peter Lang, 2022. 344 S.]

Запропонована до розгляду книжка «Силезька та її носії: поширеність, суспільні оцінки і вітальність германізмів» є результатом масштабного соціолінгвістичного проекту, присвяченого сучасним мовним процесам у Верхній Силезії, історико-культурному регіоні на південному заході Польщі. Її автори — колектив відомих лінгвістів, які, серед іншого, спеціалізуються на функціонуванні міноритарних мов: Герд Гентшель з Ольденбурзького університету ім. Карла фон Оссецького, Йоланта Табор з Катовицького університету та Іштван Фекете з Вищої школи медіа та комунікацій у Кельні. Раніше автори вже репрезентували частину своїх спостережень у наукових статтях [див., напр.: Hentschel, Fekete, Tambor 2019], нарешті, ми маємо змогу ознайомитися з повними результатами цього дослідження.

Сучасна Силезія — один з найцікавіших регіонів Центральної Європи з огляду на мовні та етнонаціональні процеси. Історично вона була постійним об'єктом конкуренції одразу кількох національних проєктів: польського, німецького та чеського. Сучасні державні кордони тут усталилися лише після Другої світової війни, коли більша частина регіону увійшла до складу Польщі. Однак гетерогенна ідентичність місцевого прикордонного населення досі помітно вирізняє силезців у сучасному польському суспільстві. Так, під час перепису населення 2011 р. майже 847 тис. осіб тут визнали себе силезцями за національністю, а 509 тис. вказали силезьку рідною мовою [Struktura narodowo-etniczna 2015: 70], що робить її найбільшим міноритарним ідіомом сучасної Польщі. Потенційному читачеві варто наголосити на дискусійному соціальному статусі силезької. Формально вона функціонує як регіональна відміна польської мови і в такому статусі традиційно описується польською діалектологією. Однак у сучасній Силезії на хвилі етнічного руху, який розвивається в посткомуністичну епоху, досить популярні погляди на самостійний мовний статус місцевого ідіому і висока підтримка його визнання як окремої регіональної мови в Польщі, що дозволило б упровадити силезьку у сферу управління та освіти.

Потенційна можливість правового визнання цього некодифікованого західнослов'янського ідіому, який століттями розвивався під тиском кількох національних держав та літературних мов, що їх обслуговують (насамперед польської та німецької), зумовлює наш інтерес до сучасної мовної ситуації в Силезії та змін, які відбуваються в місцевій мові після входження регіону до складу Поль-

Цитування: Васиук О. У затінку двох культур: мова і ідентичність сучасної Силезії [Рец. на: Hentschel G., Tambor J., Fekete I. Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy: Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim. Berlin: Peter Lang, 2022. 344 S.]. Мовознавство. 2023. №4. С. 70–78. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-006>

Citation: Vasiukov O. (2023). U zatinku dvokh kultur: mova i identychnist suchasnoi Sylezii [In the shadow of two cultures: language and identity of modern Silesia] [Review of the book: Hentschel G., Tambor J., Fekete I. Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy: Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim. Berlin: Peter Lang, 2022. 344 S.]. Movoznavstvo, (4), 70–78. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-006>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

пці. Рецензована праця здатна значною мірою задовольнити цей інтерес і надати унікальний емпіричний матеріал для широкого кола мовознавців, соціолінгвістів, етнографів та славістів, які цікавляться Центральною Європою. Одразу слід наголосити на термінологічній специфіці. Книжка вийшла у двомовному (німецько-польському) форматі, що дозволяє ознайомитися з її змістом широкому колу читачів. Німецький та польський варіанти видання ідентичні й складаються з шести розділів, списку літератури й обсягового корпусу таблиць та ілюстративного матеріалу. У польській версії щодо силезького ідіому вже в назві двічі вживається термін «лект», мало поширений в українській науковій традиції, проте нерідко вживаний для позначення мови корінних силезців польськими вченими. Такий вибір, на нашу думку, зумовлений гострою політизацією кордонів «мова-діалект» та бажанням авторів уникнути цієї дискусії шляхом залучення нейтральних класифікаційних термінів. Подальші посилання в рецензії здійснюватимуться одночасно на дві частини монографії для зручності читачів з різною мовною компетенцією.

Перший розділ монографії «Вступ: предмет і цілі дослідження» (с. 21–30/171–180) є послідовним уведенням читача в проблематику дослідження. Ми розуміємо, що в центрі уваги авторів — мовні процеси в сучасній Силезії. Передусім учених цікавить місцевий діалект (етнолект), яким послуговується тамтешнє корінне населення, а також сучасне функціонування в ньому слів німецького походження, які в праці називаються «германізмами». Мова йде про власне запозичення у вузькому його розумінні — німецькі лексеми, які були присвоєні та адаптовані у мові силезців. Численні мовні кальки, коли засобами однієї мови передається лише приблизне значення іншомовного вислову, а також загальний вплив німецької на фонетику та морфологію слов'янського діалекту силезців залишається у праці поза увагою. Автори наголошують, що об'єктом їхнього соціолінгвістичного дослідження є лише Верхня Силезія (сучасні Силезьке та Опольське воєводства Польщі), яка значно відрізняється від Нижньої Силезії своєю історичною, мовною та етнічною специфікою. Потенційному читачеві варто пам'ятати, що фактично мова йде лише про польську частину Верхньої Силезії. Тож результати такого дослідження не дозволяють нам проводити аналогій з чеською частиною регіону (Тешинська Силезія на території Моравсько-силезького краю), яка жодного разу не згадується в праці і де чисельність населення, що активно вживає силезьку, стрімко скорочується в наш час.

Автори намагаються з'ясувати, наскільки сьогодні германізми зберігаються і продовжують уживатися носіями силезької. Уже на початку ми розуміємо всю складність у розрізненні серед германізмів системних і спонтанних запозичень. Річ у тому, що силезці як історична спільнота прикордоння традиційно були багатомовними. Польсько-німецька (а радше слов'янсько-німецька) двомовність — поширене явище в силезьких родинах до перших повоєнних десятиліть. Тому напочатку автори вагаються в можливому визнанні конкретного германізму, зафіксованого в літературі, як традиційного та сталого елемента силезького лексикону чи випадкового результату слов'янсько-німецького переключення кодів. Ця проблема змушує авторів одночасно дослідити місце та роль власне німецької мови в сучасній мовній практиці силезців. Забігаючи наперед, зазначимо, що результати праці покажуть маргінальну роль німецької для верхньосилезців у наші дні. Тож сучасне вживання ними германізмів не може бути результатом мовного змішування. Більшість проаналізованих у праці лексичних германізмів, поза сумнівом, — частина традиційного лексикону спільноти.

Незважаючи на досить високий рівень опису мови силезців у XX ст., ми дуже мало знаємо про структурні зміни в цьому діалекті впродовж останніх десятиліть. Високий рівень урбанізації, промисловий розвиток та масштабні міграційні процеси в регіоні у другій половині XX ст. привели до поширення в Силезії польської літературної мови. При цьому автори усвідомлюють численні

другорядні, хоч і досить складні, завдання, які їм доводиться виконувати, відповідаючи на основне дослідницьке питання. Так, незрозумілим є рівень унормованості силезьких діалектів та функціонування в регіоні кількох міських койне, сформованих у результаті міграції місцевих селян у промислові осередки. Також автори справедливо припускають відмінність у збереженні та частотності вживання конкретних германізмів у різних субрегіонах Верхньої Силезії. Крім того, ступінь політизованості мовного та національного питань у Силезії змушує авторів постійно рефлексувати та формувати витончений дизайн соціобіографічного дослідження носіїв сучасної силезької, без якого вивчення германізмів було б неможливим.

Варто підкреслити потенційний прикладний характер праці. Сучасний етнічний активізм у Верхній Силезії вже три десятиліття фокусується на можливо-му визнанні діалекту силезців окремою мовою, що неминуче потягне за собою питання її стандартизації, зокрема унормування словника, важливою частиною якого є германізми. Тож вивчення ступеня збереженості та особливостей уживання германізмів у сучасній мові силезців — важливий крок на шляху подальшої літературної кодифікації ідіому, який до останніх років був інструментом майже виключно усної комунікації великої спільноти в самому центрі Європи.

Другий розділ монографії «Методологія» (с.31– 42/181–192) репрезентує дослідницький дизайн проєкту. Аналіз частотності вживання германізмів конкретними носіями здійснюється на основі масштабного анкетування, в якому взяли участь близько 2 тис. осіб. Помітною є ґрунтовна підготовка до реалізації цього методу, яка включала пробні анкетування серед носіїв силезької в Ольденбурзі. Респондентам запропонували оцінити частотність уживання ними конкретних германізмів у порівнянні з відповідним еквівалентом з польської літературної мови. При цьому, як зрештою визнають і самі автори, ідеться лише про суб'єктивну оцінку самих носіїв, яку можна протиставити об'єктивній оцінці зовнішнього спостерігача. Однак за умов традиційно усного функціонування силезької, коли в розпорядженні дослідників немає багатого писемного корпусу мови, вивчення частотності вживання лексем через суб'єктивну оцінку носіїв часто є чи не єдиним доступним методом. Оцінка вживання силезького слова німецького походження і польського відповідника здійснювалася в межах семирівневої шкали: 1) в основному, 2) частіше, 3) однаково часто, 4) рідше, 5) зрідка, 6) ніколи, хоча знаю, 7) ніколи, бо не знаю. Останні два рівні — бінарні опозиції варіанта «ніколи». Подібне контрастивне порівняння дозволяє авторам з'ясувати рівень впливу стандартного варіанта польської (як мови домінантної) на витіснення та повну відмову від лексичних германізмів у регіоні по майже восьми десятиліттях після Другої світової війни.

Однією з найважливіших проблем дослідження був вибір конкретних лексем для порівняння. Судячи з лексикографічних описів силезьких діалектів, кількість зафіксованих германізмів у регіоні сягає кількох тисяч. Звичайно, часові обмеження, а, як показали пілотні анкетування, інформанти могли продуктивно працювати лише дві–три години, не дозволяють оцінити такий великий словниковий обсяг. Врешті, контрастивна анкета охоплювала 687 лексичних пар, що все одно значно перевищує звичайний обсяг подібних соціолінгвістичних опитувань. Іноді силезьке слово прописувалося в кількох варіантах, що максимально відображало регіональні особливості його вимови (наприклад, силез. *tasia*, *tasza* від нім. *Tasche* 'торба'). Джерелами вибору германізмів стали словник з праці «Силезці — то не густі» М. Шолтисека [Szołtysek 2010] та силезький інтернет-словник [Słownik ślonski]. Подібний вибір джерел породжує певні сумніви, хоча самі автори наполягають на тому, що свідомо обирали словники, які декларують фіксацію актуальної і досі поширеної лексичної бази. У порівняльні анкети не включалися лексеми, які одночасно наявні в силезьких діалектах та стандартній польській, навіть якщо вони різнилися вимовою, а також лексеми, які звучать у силезькій та польській однаково, хоч мають відмінне значення. Часом польський еквівалент складався з кількох слів, що відображало відсутність подібного терміна в стандартній польській (наприклад, силез. *futrować* —

пол. *karmić zwierzęta* ‘годувати тварин’; силез. *hajcnońć* — пол. *rozpalić ogień* ‘розкласти багаття’). Різний тип виявлених германізмів дозволяє авторам висунути одну з гіпотез, що германізми будуть краще зберігатися й частіше вживатися, коли в стандартній польській відсутній однозначний і однослівний еквівалент. При цьому авторів не цікавить докладна етимологія германізму. В цьому дослідженні запозичення власне німецьких слів рівноцінні з тими, які прийшли до силезької лише за посередництвом німецької (пор. силез. *byfj, bifyj* ‘буфет’, яке походить від франц. *buffet* через нім. *Büfett*) (с. 40/190).

Усі респонденти були носіями силезької з різною частотністю вживання діалекту. Основними інформантами спочатку виступали знайомі самих авторів, пізніше методом «снігової кулі» вдалося збільшити кількість нових інформантів. Чимало опитаних дозволили авторам вирізняти групи носіїв з різними соціобіографічними показниками та відстежувати можливі кореляції з уживанням германізмів. При цьому автори справедливо застерігають, що результати дослідження не показують справжній ступінь збереження силезької мови в регіоні у наші дні, мова йде лише про оцінку частотності певних лексем у мові респондентів, які відкрито декларують силезьку ідентичність та силезьку мовну компетенцію. Читачу варто пам'ятати, що в сучасній Верхній Силезії особи, які регулярно послуговуються силезькою, — це меншина, хоча й дуже значна.

Наступний розділ «Носії» (с.43–100/193 – 250) представляє головних героїв дослідження — силезькомовних громадян, які взяли участь у проєкті, їхні демографічні показники, мовну практику та лінгвістичні ідеології. Анкетування проводилося в семи регіонах Верхньої Силезії, де за результатами перепису 2011 р. спостерігається значна кількість населення, яке ідентифікує себе як силезці: 1) Ополе, 2) Рибник, 3) Водзислав-Шльонський, Рацибуж, 4) Катовіце, 5) Битом, Забже і Тарновські Гури, 6) Глівіце, 7) Тихи. Важливим критерієм відбору інформантів була регулярна силезькомовна практика. Так, з 2097 оброблених анкет 807 людей (38,5%) указали, що дуже часто розмовляють силезькою, 610 (29,1%) — часто, 420 (20%) — іноді, 189 (9%) — зрідка, 53 (2,5%) — ніколи, бо не хочуть чи не мають такої можливості, 18 (0,9%) не відповіли на питання (с. 46/196). Тобто дві третини респондентів — активні носії силезької. Дві останні групи виключені з подальшого аналізу. В цілому висновки дослідження спираються на результати 1964 анкет, які повністю відповідали вимогам вибірки. Вікова структура інформантів досить різноманітна (від 16 до 93 років) і цілком відображає демографічну картину силезького суспільства. На жаль, автори відмовилися від участі в проєкті дітей віком до 16 років, хоч аналіз їхньої мовної практики міг би бути важливим індикатором міжпоколіннєвої передачі силезької останніх років. У праці спостерігається певний гендерний дисбаланс (дві третини опитаних — жінки), що досить очікувано для подібних соціальних досліджень. Жінки переважають в усіх вікових категоріях, що, можливо, також свідчить про специфіку роботи рекрутерів. Власний досвід соціолінгвістичної роботи в регіоні засвідчив, що стать дослідника може сильно впливати на пошук та контактність співбесідників. Так, серед опитаних нами силезьких інформантів спостерігається протилежна тенденція — чоловіки значно переважають жінок. Автори праці мало рефлексують щодо можливого впливу такого дисбалансу на результати дослідження, однак припускаємо, що він може бути. Як свідчать деякі історичні розвідки, саме жінки були в другій половині ХХ ст. основним об'єктом мовного перевиховання, реалізованого державою через курси «реполонізації» [Pfaff 2017: 74].

Важливим критерієм аналізу був розмір поселення, в якому проживають інформанти на момент опитування чи в якому вони провели своє дитинство. Автори очікувано припускають, що у великих містах умови збереження силезької менш сприятливі. Майже 1/5 частина респондентів живе в поселеннях до 5 тис. осіб, 1/3 — до 25 тис., 1/4 — до 100 тис., 1/5 — у містах з населенням понад 100 тис. осіб. (с. 51/202). Подальші результати підтверджують цю гіпотезу. Чим вищий рівень урбанізації, тим частіше мовою родини стає польська. При

цьому слід пам'ятати, що силезці — одна з найурбанізованіших етнічних груп сучасної Польщі [Struktura narodowo-etniczna 2015: 50]. У цілому анкети показали високу вкоріненість опитуваних, майже 80% з яких 2/3 свого життя провели в теперішньому місці проживання. Дуже важливо, що автори відстежували сучасну багатомовність та роль конкретних мовних кодів у повсякденному житті інформантів. З одного боку, це дозволяє простежити зміну мовної картини в Силезії після її остаточного приєднання до Польщі, з другого, — з'ясувати, чи впливає володіння німецькою на збереження в сучасній мові силезців лексичних германізмів. Анкетування показало досить слабку роль німецької в житті сучасних силезців. Лише чверть респондентів уживає цю мову часто, іноді або зрідка, а 62,8% — ніколи, в основному через те, що взагалі нею не володіє. Це доводить, що частота вживання окремих германізмів у мові силезців сьогодні вже слабо пов'язана з традиційною багатомовністю регіону і вже не є результатом спонтанного переключення мовних кодів. Більша частина таких слів — це вже вкорінена і присвоєна силезцями лексика.

Опитування досить очікувано показало, що двома основними мовними кодами респондентів є силезька та польська, причому в активних носіїв силезької частота вживання польської дещо переважає. Особливої уваги заслуговує частота вживання цих кодів в окремих соціальних контекстах. Так, у колі родини переважна більшість респондентів одночасно вживає дві мови, з яких дуже часто силезьку — 46%, а польську — 39%. Лише у 20% респондентів родини переважно розмовляють силезькою, а у 17% — польською (с. 66–67 /216–217). Дослідження доводить, що силезька ще зберігається як важливий інструмент міжпоколіннєвої комунікації. Так, у розмовах зі старшими родичами майже 80% респондентів обирали саме її. Цей контекст демонструє найвищу частотність уживання силезької. У розмовах з чоловіком/жінкою/партнером/партнеркою цей показник уже спадає до 60% у старшого покоління та до 50% — у молодшого, що, серед іншого, свідчить про зростання змішаних шлюбів з некорінним населенням Силезії. На роботі 87% інформантів дуже часто або часто вживали польську. Для силезької такий показник значно нижчий — 52%. Тенденція переважання польської ще більше зростає, коли мова йде про публічні місця (вулиця, магазини, ресторани тощо). Тут майже 95% респондентів часто або дуже часто вживають саме польську, тоді як силезьку — лише 45% (с. 68/218).

Такі результати дозволяють дискутувати щодо сучасної двомовності в регіоні. Автори наполягають, що мовну ситуацію у Верхній Силезії важко класифікувати як приклад класичної диглосії, або ж співіснування в одному суспільстві двох мовних кодів, які чітко розмежовані за функціональною сферою та престижем [Ferguson 200 : 65]. Натомість автори пропонують термін «асиметрична двокодовість», яка припускає вживання двох кодів в усіх без винятку соціальних контекстах та ситуаціях. При цьому силезька тяжіє до приватної сфери родини і найближчого оточення, тоді як польська чітко домінує в публічному просторі, офіційних контекстах адміністрації та школи. Дослідження показує очевидну тенденцію до скорочення вживання силезької в усіх соціальних контекстах для молоді, що свідчить про вразливу ситуацію для цієї міноритарної мови в майбутньому. Цікавим результатом є переважання в частотності вживання польської між чоловіками і жінками. Так, у групі до 35 років 67,3% жінок часто розмовляли польською, тоді як серед чоловіків таких — 52,2%. У віці за 66 років 47,8% жінок часто говорили польською, а чоловіків — лише 32,4% (с. 80/230). При цьому частота вживання силезької серед чоловіків і жінок у цих вікових групах приблизно однакова. Чому ж тоді жінки частіше вдаються до польської? Автори дослідження припускають вплив виховного аспекту в догляді за дітьми, який традиційно очікується саме від жінок. Жінки «мають» навчити дітей (і онуків) розмовляти польською для того, щоб їм потім простіше було у школі. У цілому такі припущення підтверджуються й власною польською роботою як у Силезії, так і в інших регіонах Польщі, де міноритарні ідіоми традиційно описувалися як загроза успішному навчанню дітей у школі.

Надзвичайно важливим результатом проєкту можна визнати отримані дані, які свідчать про лінгвістичні ідеології місцевого населення. Так, анкетування показало в цілому позитивне ставлення силезців до свого діалекту. Абсолютна більшість опитаних хотіла б зміцнення позицій силезької в публічному просторі. Понад 2/3 опитаних виступає за збільшення присутності силезької на радіо, телебаченні й у пресі, але трохи більше половини — за її присутність в уряді регіону. Автори називають це поміркованою підтримкою. При цьому аж 7 респондентів з 10 виступають за впровадження силезької як шкільного предмета (с. 91/241). Переважна частина респондентів підтримує майбутню стандартизацію силезької, хоча думки щодо необхідності в єдиному чи кількох регіональних варіантах розділилися практично навпіл, що відображає відсутність консолідованого мовного активізму в Силезії. Важливо, що більшість опитаних виступає за збереження германізмів у майбутньому кодифікованому варіанті мови. Такі результати є саме тим соціологічним тлом, на якому мали б розгортатися дебати щодо можливого визнання силезької регіональною мовою в Польщі, які тривають уже друге десятиліття як серед політиків, так і активістів Силезії.

Четвертий розділ «Наявність кодів та їхня соціобіографічна зумовленість» (с.101–106/251–256) містить докладний аналіз зв'язку між частотою вживання силезької чи польської та соціобіографічними показниками респондентів. Спираючись на статистичний та класифікаційний аналіз даних, автори вибудовують «класифікаційні дерева», які дозволяють простежувати взаємодію різних змінних. Загалом автори поєднують кілька змінних: почуття силезької ідентичності, рівень освіти та суспільно-політичні переконання (прагнення більшої публічної присутності силезької мови). З'ясувалося, що частота її вживання прямо корелює з почуттям силезької ідентичності у респондентів. Так, особи, які визнають себе силезцями лише «частково», значно рідше вживають цей ідіом і лише іноді, якщо в них до того ж є вища освіта. Респонденти, які повністю визнають себе силезцями, схильні вживати мову дуже часто, якщо в них середньоспеціальна освіта, і трохи рідше — вища, що, на думку дослідників, пояснюється більшим впливом стандартної польської в середовищі висококваліфікованих працівників. Найчисленнішою групою респондентів виявилися свідомі силезці, які мають вищу освіту та виступають за поширення силезької в публічному просторі.

У п'ятому розділі «Германізми» (с.107–142/257–290) містяться основні результати дослідження. Перша група висновків стосується загального поширення таких слів. Автори виходили з припущення, що після стількох років по закінченні Другої світової війни і зміни державних кордонів уживання германізмів у Силезії має ставати дедалі рідшим, а на заміну їм приходять загальнопольські слова, адаптовані до силезької фонетики та морфології. Семирівнева порівняльна шкала і зафіксовані 1,4 млн окремих оцінок (1964 інформанти і 687 лексичних пар) дозволили отримати середнє арифметичне в 3,99, що вказує на рідше вживання аналізованих германізмів, ніж їхніх польських відповідників. Це можна сприйняти як перше підтвердження витіснення германізмів, хоч така середня оцінка не відображає кардинальної різниці у вживанні окремих лексичних одиниць. Порівняймо, зокрема, показники в силезького слова *ja* ('так, підтвердження') — 1,68 або *lacie, lački, lacze* ('капці') — 2,02, які вказують, що переважна більшість респондентів уживала їх в основному (1) або частіше (2), ніж польський еквівалент, та, наприклад, *umsztajgyn* ('пересадка') — 6,03 чи *griner* ('зелена жаба') — 6,16, що їх інформанти частіше не вживали або навіть не знали (6 і 7) (с. 109/259). Загалом середнє арифметичне вказує, що 2/5 германізмів досі поширені настільки ж, як і їхні відповідники з літературної польської, а більша половина вживається рідше. Близько 1/12 з аналізованих германізмів вже практично вийшло з ужитку. Інший показник загальної тенденції (домінанта) дещо врівноважує результати середнього арифметичного і демонструє виразно бімодальний характер аналізованої частотності. Так, порівнюючи лексеми, респонденти частіше обирали опцію 1 (в основному) — 350 тис. оцінок, або майже чверть, і 7 (ніколи, бо не знаю) — 250 тис., що є п'ятою частиною всіх го-

лосів (с. 111/261). Третій показник описової статистики (медіана) доводить, що принаймні чверть аналізованих германізмів уживається частіше, ніж їхні відповідники зі стандартної польської, майже п'ята частина — з тією ж частотністю. Понад чверть германізмів сьогодні вживається вже рідше, ніж польське слово, і ще одна чверть має виразну тенденцію до зникання чи взагалі вже забута в мовній спільноті.

Друга група висновків описує окремі фактори, які здатні впливати на утримання германізмів у мові сучасних силезців. Перша група таких факторів стосується характерних особливостей самих германізмів. Так, гіпотеза авторів, що носії сучасної силезької продемонструють чітку тенденцію до збереження германізмів, якщо в стандартній польській відсутній рівнозначний однослівний еквівалент і силезьке слово доводиться перекладати цілою стійкою фразою чи робити перифраз, не підтвердилася. Наступним було припущення, що германізм у силезькій зберігатиметься краще, якщо подібне слово зустрічатиметься в інших регіональних варіантах польської мови. Серед 687 аналізованих германізмів найбільша кількість (225 одиниць) також була зафіксована в сусідній великопольській групі діалектів, 162 — у мазовецькій, 125 — у малопольській і 44 — у географічно найвіддаленіших діалектах Східних Кресів (с. 119/268). Тільки половина відібраних для дослідження германізмів виявилася чистими силезіанізмами. Іноді германізми вдавалося одночасно фіксувати у всіх п'яти регіонах (*ancug* 'костюм', *luft* 'повітря', *myska* 'шапка' та ін.). Результати показали дуже високу кореляцію між збереженням конкретного германізму та рівнем його поширеності поза Силезією. Зокрема, якщо германізм зустрічається ще хоча б у двох інших регіонах, він має чітку тенденцію до збереження навіть серед молоді, яка очікувано рідше послуговується силезькою і менше, ніж люди похилого віку, вживає германізми, оскільки перебуває під більшим впливом літературної польської.

Далі автори концентруються на аналізі регіональної специфіки у вживанні германізмів. Дослідження виявило високу регіональну варіативність у їхньому збереженні. У деяких із семи субрегіонів Силезії окремі германізми фіксувалися як найуживаніші, тоді як в інших вони могли майже не використовуватися. Цікаво, що довоєнний польсько-німецький кордон тут уже не відіграє жодної ролі і найвищу кореляцію в уживанні германізмів показали Катовіце і Битом, а також Рибник і Водзислав-Шльонський. Ополе виступило в ролі анклав, який має найменші збіги з іншими субрегіонами. Найбільш «рівновіддаленим» від усіх регіонів виявилось місто Глівіце (с. 136/283). Ці результати дуже корисні з погляду вибору діалектної бази для майбутнього кодифікованого варіанта силезької мови. Аналіз таких даних, як ступінь поширеності («регіональна стабільність» у термінології авторів) та частота вживання окремих слів, дозволили виділити принаймні 2/5 серед аналізованих германізмів, які, безсумнівно, мають право увійти до словникової бази майбутньої літературної версії силезької.

У підсумковій частині (с. 143–156/291–304) читач має змогу ще раз ознайомитися з усіма висновками проведених досліджень. У цілому автори підтвердили своє припущення про поступову втрату германізмів населенням регіону та їхню заміну полонізмами, пристосованими до особливостей місцевої вимови. Самооцінка майже 2 тис. сучасних носіїв силезької вказує на високий рівень двомовності в регіоні. Більшість осіб, яка декларує часте вживання силезької, так само часто говорить і польською. Лише кожний десятий з них зрідка користується польською, а майже половина респондентів уживає в родині обидва мовні коди. Результати дослідження свідчать, що сьогодні силезька не домінує навіть у родинах її палких прихильників. Одночасна, хоч і нерівномірна, присутність двох ідіомів у усіх соціальних контекстах дозволяє авторам класифікувати мовну картину регіону як асиметричну двомовність (двокодовість) з чіткою і загрозливою тенденцією для силезької. У цілому дослідники зафіксували високий рівень регіональної свідомості силезців та позитивне ставлення до своєї мови, бажання її емансипації, що, однак, не суперечить загальнопольській національній ідентичності. Більшість респондентів виступає за збереження германізмів

у рідній мові. Виходячи зі специфіки сучасного функціонування германізмів серед силезців, можна стверджувати, що найбільша група тестованих одиниць (45%) має тенденцію до зникнення. Близько 5% таких слів уже можна класифікувати як втрачені і забуті, натомість близько 40% тестованих германізмів ще утримуються в живій мові силезців, однак лише 8% з них є часто вживаними на рівні всієї Верхньої Силезії, інші ж домінують у деяких її субрегіонах. Решта аналізованих германізмів (15%) ще непогано зберігається в певних місцевостях Силезії, але майже зникла в інших (с. 152–253/300).

Підводячи підсумок, слід визнати, що запропонована праця є першим масштабним соціолінгвістичним аналізом як стану силезького ідіому в наші дні, так і особливостей функціонування в ньому германізмів. І хоча зі зрозумілих причин проєкт не міг охопити всі зафіксовані чи навіть усі вживані в наші дні германізми Силезії, однак немає жодного сумніву, що авторам удалося ідентифікувати і проаналізувати дуже велику і, безперечно, репрезентативну частину таких слів. Проте власний досвід польової соціолінгвістичної роботи серед силезців породжує певні сумніви, які потребують подальшої рефлексії. Перше зауваження стосується джерел та принципів відбору конкретних лексем. Зокрема, незрозуміло, чому «історично-документальний» (с. 38/188) характер багатотомного «Словника силезьких діалектів» за ред. Б. Видерки [Słownik gwar śląskich], якому, до речі, присвячена книжка, заважає сприймати його як потенційне джерело. Чим підтверджується відповідність обраних як джерела словників живій розмовній мові силезців, крім характеристик їх упорядників? По-друге, декларується уникання «занадто технічних» термінів, які визнаються такими на основі інтуїції авторів (с. 39/189). Припускаємо, що інтуїція тут може бути ненадійним указівником, адже в урбанізованій та індустріально розвиненій Силезії велика кількість термінів промисловості може на подив часто вживатися, наприклад, в родині силезьких шахтарів, які досі є однією з тих соціальних груп, де силезька зберігається найкраще. На жаль, серед численних висновків праці відсутній аналіз рівня збереженості германізмів залежно від їхнього типу й тематики. Так, цікаво було б дізнатися, чи є відмінність у темпах втрати германізмів, які належать до вузького професійного лексикону або репрезентують базову загальноживану лексику для опису щоденної побутової рутини. Великий обсяг даних дозволяє простежити частоту вживання силезької й германізмів у ній серед різних соціальних груп та вікових категорій. Однак під час ознайомлення з текстом не полишає питання: чи існує не тільки кількісна, але і якісна відмінність у втраті чи збереженні деяких германізмів та їхніх груп серед людей похилого віку і молоді, жінок і чоловіків, жителів великих міст і сіл? Можливо, ті самі германізми добре зберігаються серед літніх людей, але втрачаються середнім поколінням? Можливо, окремі лексеми, навіпаки, виявляються стійкими в міжпоколінній передачі й досі активно вживаються молоддю або зберігаються в мові носіїв при переселенні з сіл до великих міст чи в разі отримання вищої освіти? На жаль, теперішній дизайн дослідження не передбачає відповіді на такі питання, хоча вони могли б багато розповісти нам про соціальні процеси в сучасному силезькому суспільстві.

У своєму аналізі автори спираються лише на самооцінку респондентів. Такий вибір вони виправдовують складністю роботи з ідіомом, який функціонує майже виключно в усній формі. Однак складний зв'язок між мовою та етнічною ідентичністю дозволяє припускати, що інформанти — можливо, навіть невідомо — іноді схильні неправильно оцінювати свою реальну мовну практику — завищують частотність уживання певних мовних кодів чи слів. На нашу думку, навіть анонімний характер анкетування тут не є абсолютною запорукою об'єктивності. Можливо, варто зіставляти результати анкетування зі спостереженням та докладним фіксуванням і подальшим аналізом дослідниками усної мови кількох цільових груп носіїв? Такі дані могли б частково верифікувати результати анкетувань.

Звичайно, вказані зауваження мають лише рекомендаційний характер. У цілому рецензована книжка — надзвичайно якісна і в багатьох аспектах уні-

кальна праця, яка робить великий прорив у вивченні сучасної Силезії та мови її мешканців. Перед нами той рідкісний і найцінніший тип дослідження, коли через певний і, здавалося б, дрібний аспект соціальної реальності (як, наприклад, частота вживання слів німецького походження жителями одного центральноєвропейського регіону) читач занурюється у значно глибші й складніші контексти функціонування міноритарних мов, проблему кодифікації безписемного ідіому, боротьбу за власну культурну спадщину та ідентичність меншин. Без сумніву, ця книжка буде цікавою не тільки вузькому колу силезіаністів чи полоністам, але й усім, кого цікавить проблема функціонування міноритарного ідіому під тиском національної держави.

ЛІТЕРАТУРА

- Ferguson Ch. Diglossia. *Bilingualism Reader*. London: Routledge, 2000. P. 65–80.
Hentschel G., Fekete I., Tambor J. Głos w sprawie aktualnego stanu użycia zapożyczeń niemieckich we współczesnym etnolekcie śląskim i postaw językowych jego użytkowników (raport wstępny z projektu badawczego). *Forum Lingwistyczne*. 2019. N. 6. S. 17–42.
Pfaff J. Kursy repolonizacyjne na Śląsku Opolskim w latach 1945–1950. *Zeszyty naukowe. Zbliżenia naukowe*. 2017. N. 1(8). S. 56–91.
Słownik gwar śląskich / pod red. B. Wyderki. Opole : Instytut Śląski, 2000–2017. T. 1–17.
Słownik ślonski. URL: [http:// www.slovníkslaski.pl/](http://www.slovníkslaski.pl/) (дата звернення: 31.07.23).
Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Warszawa: Główny urząd statystyczny, 2015. 256 s.
Szołtysek M. Ślązoki nie gęsi. Rybnik: Śląskie ABC, 2010. 96 s.

Олександр ВАСЮКОВ

Незалежний дослідник. Україна
Електронна пошта: ocean14@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9590-4840>

Oleksandr VASIUKOV

Independent researcher. Ukraine.
E-mail: ocean14@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9590-4840>

IN THE SHADOW OF TWO CULTURES: LANGUAGE AND IDENTITY OF MODERN SILESIA

[Review of the book: Hentschel G., Tambor J., Fekete I. Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy: Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim. Berlin: Peter Lang, 2022. 344 S.].

Дата надходження до редакції: 07.06.2023
Дата надходження після доопрацювання: 12.06.2023
Дата затвердження редакцією: 15.06.2023

Received: 07.06.2023
Received in revised form: 12.06.2023
Accepted: 15.06.2023